

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

СИЧ ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 94(477) : 37(043.3)

**ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
М.П.ДРАГОМАНОВА**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Дробот Іван Іванович,
Національний
педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова,
Інститут філософської освіти і науки,
директор

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор **Мордвінцев
В'ячеслав Михайлович**, Київський
національний університет імені Тараса
Шевченка, завідувач кафедри історії Росії;

кандидат історичних наук **Смольницька
Мирослава Констянтинівна**,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу історії
України другої половини XX століття.

Захист відбудеться “18” червня 2010 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ 17 ” травня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А.Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні характеризується необхідністю зміни ідеалів і цінностей у суспільстві. Українська держава стає активним суб'єктом міжнародного життя, тому важливими є дослідження місця й ролі видатних представників інтелігенції, які боролися за визнання України у світі. Значний інтерес у відтворенні історії українського національного руху другої половини XIX ст. становить діяльність М.П.Драгоманова, видатного громадсько-культурного діяча та педагога, відомого публіциста і літературного критика, ученого європейського та світового рівня. Він був одним із найактивніших учасників запеклої боротьби, що велася прогресивними громадськими колами проти антидемократичної та антиукраїнської політики царизму. М.П.Драгоманов відігравав провідну роль у громадсько-культурному русі другої половини XIX ст. Участь у національно-визвольному русі, вболівання за розвиток української культури зробили М.П.Драгоманова послідовником передових тенденцій українських визвольних змагань. Його громадсько-культурна та педагогічна спадщина є значним внеском у формування національної ідеї і зумовлює створення культурних, громадських та просвітницьких засад. Вивчення суспільної діяльності М.П.Драгоманова дає можливість відтворити картину політичного, культурного, громадського життя, уникнути ідеологічних упереджень, переосмислити історію України другої половини XIX ст.

Наукова актуальність роботи зумовлена потребою комплексного аналізу громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова в другій половині XIX ст. Відсутність спеціальних праць, у яких ґрунтовно було б опрацьовано громадсько-культурну та педагогічну спадщину М.П.Драгоманова на основі використання широкої джерельної бази та нових методологічних підходів, посилює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах наукового напрямку "Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти", що розробляється в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, та відповідно до науково-дослідницької тематики кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №9 від 26 травня 2005 р.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі узагальнення і критичного переосмислення архівних джерел, опублікованих матеріалів та наукового доробку попередників відтворити повну картину громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова на теренах України та в еміграції, визначити роль та місце вченого в суспільно-політичних процесах, його особистий внесок у розвиток науково-педагогічної думки другої половини XIX ст.

Для досягнення цієї мети визначені такі **завдання**:

- з'ясувати ступінь вивчення проблеми, узагальнити історіографічний доробок і джерельну базу;
- виявити головні чинники, які впливали на формування національної свідомості та громадської позиції М.П.Драгоманова;
- встановити його місце і роль у громадсько-культурному житті еміграції;
- дослідити основні погляди М.П.Драгоманова на політику російського царизму щодо освіти в Україні XIX ст.;
- визначити внесок вченого у розвиток народної школи та дати загальну оцінку педагогічної спадщини вченого.

Об'єктом дослідження є громадсько-політичне та культурно-освітнє життя в Україні у другій половині XIX ст., розвиток філософської та науково-педагогічної думки в середовищі української інтелігенції через призму життя та творчості М.П.Драгоманова.

Предметом дослідження стала громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П.Драгоманова, а також його внесок у громадсько-культурне та педагогічне життя України в контексті національної історії другої половини XIX ст.

Хронологічні рамки дисертації зумовлені специфікою дослідження й охоплюють життєвий шлях, громадсько-культурну та педагогічну діяльність М.П.Драгоманова в період з 1841 р. по 1895 р., проте у праці свідомо зроблено відступи за визначені часові межі, з метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків певних явищ та процесів.

Методологічна основа дослідження зумовлена сучасною методологією соціально-гуманітарного наукового пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, що передбачає висвітлення минулого в його історичному контексті; об'єктивності, що вимагає виявлення всіх чинників та умов, що детермінували діяльність М.П.Драгоманова; принцип багатofакторності, чи сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних чинників історичного розвитку; принцип усебічності, орієнтований на виявлення внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків предмета дослідження. У дослідженні використано такі загальнонаукові та спеціально-історичні методи: конкретно-пошуковий (оптимальне використання нових неопублікованих джерел, монографічної літератури, періодичних видань тощо); порівняльно-історичний (аналіз стану наукового розроблення та джерельної бази дослідження); критичний (визначення джерел громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова); проблемно-хронологічний (становлення світогляду М.П.Драгоманова); персоналізації (уможливив визначити особистий внесок М.П.Драгоманова в національний розвиток України кінця XIX ст.); метод історичної ідеографії; описовий; логічно-аналітичний (аналіз подій соціально-культурного життя суспільства та процесу становлення і трансформації світогляду М.П.Драгоманова); узагальнення і систематизації. Використання проаналізованих принципів і методів, застосування новітніх підходів

до вивчення соціальних процесів, дали змогу охопити всю сукупність наявних джерел, сконцентрувати увагу та конкретно визначених завданнях дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є спробою висвітлення громадсько-культурної та педагогічної спадщини М.П.Драгоманова, яка здійснена на основі використання широкої джерельної бази та нових методологічних підходів. У дисертаційному дослідженні запропоновано уточнений опис фондів, пов'язаних з ім'ям М.П.Драгоманова в архівах України й Росії; вперше зроблено історіографічний аналіз громадсько-культурної та педагогічної спадщини М.П.Драгоманова; вперше проаналізовано еволюцію громадсько-культурної та педагогічної діяльності в контексті розвитку його епохи; виявлено головні чинники, які впливали на формування національної свідомості та громадської позиції вченого; переосмислено оцінку педагогічної спадщини в доробку М.П.Драгоманова та окремих аспектів його громадсько-культурної діяльності; з'ясовано міру впливу М.П.Драгоманова на розвиток національного руху кінця ХІХ ст.; встановлено місце М.П.Драгоманова в розвитку національної та європейської наукової думки, у громадській діяльності української еміграції.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її положення, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані для підготовки узагальнених досліджень з історії та історіографії України, всесвітньої історії, педагогіки, історії педагогіки, біографістики, праць з історії науки і культури, навчальних курсів для вищої школи, лекцій, спеціальних розробок у галузі національних відносин та освітньої політики держави; для роботи з широким громадським загалом.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Основні теоретичні положення дослідження викладено в наукових доповідях, виголошених на Других Міжнародних Драгоманівських читаннях (Київ, 2006), на науково-практичній конференції “Педагогічна освіта України: національні традиції та європейські інновації” (Київ, 2005), на засіданні Всеукраїнського круглого столу, присвяченого 150-річчю з дня народження І.Франка (Київ, 2006), на міжуніверситетській науково-практичній конференції студентів та аспірантів (Київ, 2007) щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів(2005-2008рр.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в шести публікаціях, з них п'ять – у фахових виданнях, затверджених ВАК України. Усі публікації є одноосібними.

Структура дисертації зумовлена змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок, із них 184 сторінки основного тексту, бібліографія містить 759 позицій і подана на 64 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету й завдання наукового пошуку, його об'єкт і предмет, окреслено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено методологічну базу, вказано на наукову новизну, практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У першому розділі **“Історіографія та джерельна база дослідження”** проаналізовано ступінь наукового розроблення проблеми та стан джерельної бази дисертаційної роботи. Історіографію з досліджуваної проблеми доцільно розглядати як дорадянську, радянську, сучасну українську та зарубіжну.

У дорадянський період було закладено основи його історіографічної традиції у вивченні спадщини М.П.Драгоманова. Першим почав досліджувати спадщину М.П.Драгоманова його соратник М.Павлик¹. С.Єфремов услід за М.Павликом став популяризувати драгоманівську наукову спадщину². Їхню роботу в дорадянський період продовжили І.Франко, Б.Кістяківський, М.Грушевський³. Радянські дослідники до надбань історіографічної традиції дорадянської доби та сучасної їм зарубіжної діаспорної історіографії ставилися неоднозначно, як правило, не сприймали її висновків та узагальнень. Своєрідним позитивним кроком стали здобутки Д.Заславського – перший вагомий здобуток радянської історіографії у вивченні спадщини М.П.Драгоманова⁴. Серед досліджень цього періоду можна виділити праці Р.Іванової, В.Лукренка, М.Комишанченка, Ф.Ястребова,⁵.

¹ Павлик М.П. М.П.Драгоманов. 1841-1895: Його ювілей, смерть, автобіографія і опис творів. Зладив і видав М. Павлик / М. П. Павлик. – Львів: Б.в., 1896. – 442 с.

² Єфремов С. Пам'яті М.П.Драгоманова / Сергій Єфремов // Українське життя. – 1915. – №7. – С. 19-36.

³ Грушевський М. Місія М.П.Драгоманова / Михайло Грушевський // Україна. – 1926. – Кн.2. – С. 3-28; Франко І. Суспільно-політичні погляди М.П.Драгоманова / Іван Франко // Політологія. Кінець XIX – початок XX ст. Хрестоматія. – Львів, 1996. – С. 114-128; Кістяківський Б. М.П.Драгоманов і питання про самостійність української культури / Борис Кістяківський // Українське життя. – 1912. – №6. – С. 5-12.

⁴ Заславський Д. М.П.Драгоманов. Критико-біографічний очерк / Дмитро Заславський. – К.: Сорабкоп, 1924. – 169с.

⁵ Іванова Р.П. М.П.Драгоманов в суспільно-політичному русі Росії та України / Р.П.Іванова. – К.: Генеза, 1971. – 254 с. Лукеренко В.П. Світогляд М.П.Драгоманова / В.П.Лукеренко. – К.: Наукова думка, 1965. – 154 с.; Комишанченко М. Літературна дискусія 1873-1878 рр. на Україні / Микола Комишанченко. – К.: Видавництво Київського державного університету ім. Т.Шевченка, 1958. – 154 с. . Ястребов Ф. М.П.Драгоманов / Федір Ястребов // Українська література. 1942. – № 12. – С. 351-377.

Упродовж 70-80-х рр. ХХ ст. ім'я М.П.Драгоманова продовжували замовчуватися і згадувалося хіба що в енциклопедії⁶. Лише перебудовчі процеси сприяли зростанню інтересу до непересічної особистості М.П.Драгоманова. Свідченням цього став вихід в світ нових монографічних досліджень, присвячених життєвому і творчому шляху М.П.Драгоманова, перші спроби неупередженого погляду на проблематику його науково-публіцистичної спадщини⁷. Щороку таких досліджень стає все більше.

Нині багатоплановій спадщині М.П.Драгоманова присвячені дослідження П.Федченка, А.Катренка, Ю.Беззуба⁸. Дослідження М.Круглашова⁹ розкривають важливі аспекти наукової та політичної діяльності М.П.Драгоманова. Творчість М.П.Драгоманова досліджується досить активно. Р.Іванова, Я.Дашкевич, М.Антонець, В.Мордвінцев, М.Смольницька¹⁰ звертаються до цієї теми, вважаючи її актуальною і недостатньо опрацьованою. Постійно збагачується дослідженнями спадщина М.П.Драгоманова, поповнюються історіографічні матеріали, щорічно видається велика кількість статей, присвячених цій темі.

З-поміж значної кількості статей, присвячених творчості М.П.Драгоманова, останніми роками з'явилися монографії, зокрема О.Куцої, Т.Андрусяка¹¹. Ім'я М.П.Драгоманова стоїть поряд з іменами визначних геніїв українського народу, а його спадщина й надалі залишається одним із важливіших джерел національного саморозвитку.

Значна робота щодо дослідження творчої спадщини М.П.Драгоманова проводиться в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова. З 2003 р. проводяться Міжнародні драгоманівські читання з нагоди чергових ювілейних дат. У 2007 р. пройшла Перша міжуніверситетська науково-практична конференція студентів, аспірантів і викладачів “М.П.Драгоманов у контексті

⁶ Мала Советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1929. – Т. 2. – 949 с.

⁸ Катренко А.М. Український національний рух ХІХст. / Катренко А.М., Беззуб Ю.В. – К.: КДУ, 1997. – 197 с.; Федченко П. М.П.Драгоманов / Павло Федченко. – К.: Дніпро, 1991. – 245 с.

⁹ Круглашов А.М. Держава, нація, людина... М.П.Драгоманов про національний розвиток України / А.М.Круглашов // Вісник Академії наук України. – 1992. – №2. – С. 22–32.

¹⁰ Іванова Р. М.П.Драгоманов про національне питання / Р.П.Іванова. – К.: Літературна Україна, 1991. – 56 с.; Дашкевич Я. Учений, політик, публіцист / Яків Дашкевич // Слово і час. – 1991. – № 10. – С. 3–6; Антонець М. Оба чільні сини України Т.Шевченко й М.П.Драгоманов / Микола Антонець // Дошкільне виховання. – 1991. – № 9. – С. 98-100; Мордвінцев В. Реформи другої чверті ХІХ ст. в Росії / Мордвінцев В'ячеслав // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – 2008. – № 11. – С.62-80; Смольницька М. Просвітницька діяльність колеги Павла Галагана в кінці ХІХ – на початку ХХ століть / Мирослава Смольницька // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. 6. – К.: Київський університет, 2003. – С. 303-318.

¹¹ Андрусяк І. Шлях до свободи (М.П.Драгоманов про права людини) / Іван Андрусяк. – Львів: Світ, 1998. – 192 с.; Куца О. М.П.Драгоманов, розвиток української літератури другої половини ХІХ ст. / Ольга Куца. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1995. – 298 с.

європейського просвітницького руху”. Значну роботу проводять науковці університету: В.Андрущенко, Г.Волинка, І.Дробот, Н.Мозгова¹².

М.П.Драгоманов працював для сучасності та прагнув із досвіду інших народів та їхніх здобутків перейняти те, що потрібно для піднесення культурної ініціативи власної нації. Слід відзначити, що хоча драгоманознавчі дослідження діаспори не позбулися політичного відтінку, проте вийшли на якісно вищий рівень аналізу ролі М.П.Драгоманова в українському визвольному русі XIX ст. та українській культурі загалом. Серед досліджень діаспори варто відзначити праці Д.Донцова, О.Бочковського, Ю.Охримовича¹³, що вважали діяльність М.П.Драгоманова складовою українського національного державотворчого процесу. На увагу заслуговують праці І.Лисяка-Рудницького, який на основі автобіографічних даних докладно й усебічно розглядав діяльність М.П.Драгоманова упродовж усього його життя¹⁴.

Отже, аналіз історіографії вказує на існування значної кількості праць, присвячених великому спадку М.П.Драгоманова, в тому числі окремим сюжетам громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова. Але досі ця проблема не була предметом спеціального комплексного наукового дослідження. Саме це зумовило вибір теми роботи.

Джерельну базу дисертаційної роботи складають архівні неопубліковані та опубліковані документи, мемуарна література, періодичні видання. Основу джерельної бази дослідження становлять архівні документи та матеріали, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДАК України) і Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (ЦДАЛ України). Частина з них вводяться в науковий обіг вперше.

У фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві знаходяться матеріали про роки навчання М.П.Драгоманова, формування його наукових інтересів, становлення як науковця, період студентських років та початок його викладацької діяльності в Києві: “Відношення Ради Київського університету до попечителя Київського учбового округу про доручення приват-доценту М.П.Драгоманову викладання загальної історії. 1864 р.” (ф. 442), “Відношення Ради Київського університету до попечителя Київського учбового округу з проханням

¹² Андрущенко В.П. Роздуми про освіту. Статті, нариси, інтерв’ю / В.П.Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.; Волинка Г. Деяко про філософські орієнтації М.П.Драгоманова / Григорій Волинка // Пам’ять століть. – 2003. – №5. – С. 32; Дробот І.І. Соціалізм М.П.Драгоманова: ідеалізм чи соціальна перспектива / І.І.Дробот // Матеріали перших Міжнародних читань: жовтень 2003 р. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск 1. – С.101-105; Мозгова Н. Драгоманов і Пирогов: зустріч через століття / Наталя Мозгова // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія №6. – Випуск 3. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2006. – С. 5-11;

¹³ Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки / Юліан Охримович. – Львів: Новітня бібліотека, 1922. – 120 с.; Донцов Д. М.П.Драгоманов і ми / Дмитро Донцов // Літературно-науковий Вісник. – 1923. – С.260-267; Бочковський О.О. Вступ до націології / О.О.Бочковський. – К.: Генеза, 1998. – 43 с.

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х томах / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основа, 1994. – Т. 1. – 554 с., – Т. 2. – 573 с.

збільшити річну платню приват-доценту М.П.Драгоманову.” (ф. 442), “Справа про відкриття в Києві недільних шкіл за ініціативою студентів Київського університету при підтримці попечителя Київського учбового округу М.Пирогова” (ф. 317), “Справа про допуск М.П.Драгоманова до публічного захисту дисертації на право читання лекцій в Київському університеті” (ф. 708). У фондах матеріалів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві виявлено офіційні документи адміністративних органів Російської імперії (ф. 275), у яких знайшли відображення моменти, пов'язані з громадсько-культурною та педагогічною діяльністю М.П.Драгоманова. У дисертаційному дослідженні проаналізовано акти, довідки (ф. 442), протоколи (ф. 163), що пов'язані з ім'ям вченого, оригінали його праць (ф. 442), справи про діяльність недільних шкіл та участь у них М.П.Драгоманова (ф. 442)¹⁵. У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві також є матеріали про організацію М.П.Драгомановим у Женеві таємної типографії (ф. 707), про участь вченого в діяльності українських революційних партій (ф. 275), про цензурний огляд надісланих з-за кордону праць М.П.Драгоманова (ф. 295). Усі ці матеріали допомогли простежити формування та трансформацію поглядів М.П.Драгоманова. Проаналізувати його громадсько-культурну діяльність за кордоном.

Поміж документів, що зберігають фонди Центрального державного архіву України в м. Львові, використано матеріали персонального фонду М.Павлика (ф. 663), листування М.П.Драгоманова з друзями й однодумцями спогади та відгуки на його наукові студії, статті, тексти, рецензії тощо(ф. 663). У цьому архіві містяться статті М.П.Драгоманова, у яких вдалося відшукати цінний матеріал біографічного характеру про М.П.Драгоманова, а також про розвиток національного руху в Україні загалом: “Про погляди на українську історію”, “Малоруський інтернаціоналізм” (ф. 663), “Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм” (ф. 663), “В справі згоди між руськими партіями”, “В справі нашого непорозуміння з деякими провідниками галицької робітничої партії”, “Накануне новых смут” (ф. 362)¹⁶. Значний інтерес становлять статті М.Павлика про М.П.Драгоманова, джерела “До відносин між М.П.Драгомановим і Ф.Терлецьким” (ф. 362), М.Смужки “М.П.Драгоманов у боротьбі за народну мову в Галичині” (ф. 663). Аналіз цих праць виявив зумовленість і спрямованість напрямів громадської діяльності вченого, систему трансформації його поглядів в еміграційний період.

¹⁵ Довідки про видання М.П.Драгомановим за кордоном протиурядових творів. З повідомлення начальника КГЖУ від 6 листопада 1890 р. – ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.345. – Спр. 11. – 15 арк.; Дело об открытии в Киеве воскресных школ по инициативе студентов Киевского университета при поддержке попечителя Киевского учебного округа Н.Пирогова. – ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.809. – Спр. 36.– 179 арк.; Дело о допуске М.П.Драгоманова к публичной защите диссертации на право чтения лекций в Киевском университете. – ЦДІАК України. – Ф.708. – Оп.303. – Спр. 15. – 41 арк.

¹⁶ Стаття М.П.Драгоманова “Фатальна вдова в українських народних піснях”. – ЦДІАЛ України. – Ф.663. – Оп.2. – Спр.30. – арк.1-28; Стаття М.П.Драгоманова “Накануне новых смут”. Видана брошурою в Женеві. – ЦДІАЛ України. – Ф.362. – Оп.1. – Спр.514. – Арк. 1-12.

У фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові знаходяться листи В.Чубинського (ф. 663), Л.Заклинського (ф. 663), С.Данилевича, А.Балтаровича до М.П.Драгоманова, листи М.П.Драгоманова до М.Павлика, О.Борковського, К.Паньковського (ф. 309), С.Степняка-Кравчинського¹⁷. Епістолярна спадщина містить цінний матеріал біографічного характеру. Важливе значення в розкритті громадсько-культурної діяльності М.П.Драгоманова мають його листи до редакції видання “Правда”, до редакції газет “Буг”, “Буковина”, “Громадський друг” (ф. 663), листи М.П.Драгоманова з Женеви редакторам “Правди”, “Діла” в Галичині(ф. 663). Листи українських товариств “Академічна громада” у Кракові й “Академічне братство” у Львові до М.П.Драгоманова засвідчують його активну громадську діяльність, лист директора Львівської державної галереї І.Світлицького про передання архіву М.П.Драгоманова (ф. 663) свідчить про визнання його внеску в громадсько-культурне та педагогічне життя українського народу.

У Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського вивчалися документи архіву К.Копержинського (ф. 17511), які розповідають про громадсько-культурну діяльність М.П.Драгоманова за часів III археологічного з’їзду в Києві¹⁸.

Джерельну базу нашого дослідження розширили документи відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. Аналіз праць “Доповідна записка до Київського цензора із закордонної цензури з приводу заборони друку книжок українською мовою”, “Лист М.Ігнатєва до К.Победоносцева (з приводу заборони драматичних вистав українською мовою 1881 р.)”, “Записка К.Победоносцева про діяльність українофільського руху та про заходи по боротьбі з ним (1881 р.)”, “Доповідна записка М.Юзефовича Д.Толстому “О так называемом украинском движении” (ф. 119)¹⁹ дав змогу в повному обсязі з’ясувати причини заборони царським урядом української мови та літератури.

Низку матеріалів з досліджуваної теми містять також Центральный державний архів м. Варшави “Листування Київської Старої Громади з М.П.Драгомановим (1870-1889 р.)” (ф. 563), в Російському державному архіві м. Москви знаходиться лист О.Піпіна до М.П.Драгоманова (ф. 385), а в Громадському архіві Російської Федерації – донесення агента III відділення А.Романна про діяльність російських емігрантів (ф. 109).

¹⁷ Лист В.Чубинського до М.П.Драгоманова. – ЦДІАЛ України. – Ф.663. – Оп.1. – Спр.191. – Арк. 251-253; Лист Л.Заклинського до М.П.Драгоманова. – ЦДІАЛ України. – Ф.663. – Оп.1. – Спр.191. – арк. 88-94; Листи М.П.Драгоманова до О.Борковського та К.Паньковського. – ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.2. – Спр.115. – Арк. 1-21.

¹⁸ Громадсько-політична діяльність М.П.Драгоманова за часів третього археологічного конгресу у Києві.- Архів І. Копержинського. – Ф.17511. – Оп.78. – 9 арк.

¹⁹ Проект Указу імператора з приводу заборони українського слова. – ВРФТ ІЛШ НАН України. – Ф.119. – Оп.50. – 9 арк.; Юзефович М.Р. Доповідна записка Д.Толстому “О так называемом украинском движении” / М.Р.Юзефович. – ВРФТ ІЛШ НАН України. – Ф.119. – Оп.50. – 1 арк.

Серед значної кількості опублікованих джерел, використаних у дисертаційному дослідженні, слід відзначити матеріали, які суттєво формують цілісну картину громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова, а саме матеріали, які вийшли з-під пера самого М.П.Драгоманова або безпосередньо стосувалися його особи: 1) науково-публіцистичні праці М.П.Драгоманова; 2) матеріали особистого походження – автобіографія М.П.Драгоманова, його щоденники тощо; 3) епістолярна спадщина; 4) мемуари. З-поміж праць М.П.Драгоманова найбільш значущими є такі: “Літературно-публіцистичні праці”, “Турки зовнішні і внутрішні”, “Чудернацькі думки про українську національну справу”, “Народні школи на Україні”²⁰.

Отже, залучена джерельна база дає можливість визначити місце М.П.Драгоманова у громадсько-культурному та педагогічному житті України другої половини ХІХ ст., з’ясувати його роль у громадсько-культурному житті еміграції, окреслити основні погляди М.П.Драгоманова на розвиток української державності, становлення та організацію української науки й освіти в ХІХ ст.

У другому розділі **“М.П.Драгоманов в історії українського громадсько-культурного руху”** проаналізовано становлення світогляду М.П.Драгоманова та його наукова робота в “Основі” і Київській Громаді. Вдалося виявити, що світогляд М.П.Драгоманова формувався під впливом сім’ї, вчителя історії Полтавської гімназії О.Строніна, М.Пирогова, Кирило-Мефодіївського товариства, англійських лібералів та російських революціонерів. Не останню роль у становленні особистості М.П.Драгоманова відігравала світова й українська література і такі письменники, як Т.Шевченко, І.Котляревський, В.Скотт, Ч.Діккенз. Він був прихильником ідей демократизму та федералізму і намагався поєднати завдання українського визвольного-національного руху із сучасними йому західноєвропейськими ліберально-демократичними та соціалістичними течіями в суспільному житті.

Рішуче засуджуючи національну обмеженість і консерватизм у культурному житті України, М.П.Драгоманов виступав пристрасним поборником усього нового і прогресивного, невтомно висловлював думку про необхідність широкої освіти, закликав українську громадськість вивчати іноземну літературу, як класичну, так і сучасну. Виступи М.П.Драгоманова сприяли розвитку громадсько-культурного руху в Україні.

На початку 60-х рр. ХІХ ст. у різних містах виникали українські гуртки, що вели жваву громадсько-культурну роботу. Свідомий український рух представляли оформлені і неформлені організаційно групи та товариства під загальною назвою українофілів. Ці гуртки, що називали себе громадами, були між собою тісно зв’язані. Найбільш відомими українськими діячами цього напрямку були

²⁰ Драгоманов М.П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М.П.Драгоманов. – К.: Б.в., 1877. – 154 с.; Драгоманов М.П. Турки ... / М.П.Драгоманов. – Женева.:Б.в., 1867. – 30 с.; Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П.Драгоманов. – К.: Криниця, 1917. – 169 с.; Драгоманов М.П. Чудернацькі думки про українську національну справу / М.П.Драгоманов. – К.: Криниця, 1913. – 127 с.

В.Антонович, Т.Рильський, П.Чубинський, Л.Глібов, О.Потебня. У 1861р. “Громада” була створена в Києві, засновниками її були В.Антонович, П.Житецький, К.Михальчук, Т.Рильський. У громадському русі активну участь брали студенти, які працювали в недільних школах. У 1863 р. М.П.Драгоманов вступив до Київської Громади, але зв’язки з її членами налагоджувалися дуже повільно. Безпосередня активна участь у роботі Київської Громади була важливою віхою в житті вченого і мала великий вплив на подальший розвиток його світогляду.

Таким чином, на формуванні та подальшій трансформації світогляду М.П.Драгоманова позначилася гостра боротьба між ідеалістичною та матеріалістичною ідеологічними течіями, різними політичними напрямками суспільно-політичного життя в Україні та за її межами. Будучи глибоко переконаним у поступовості історичного процесу, доводячи історичне право українців на свою рідну мову, культуру і державність, але й враховуючи історичний досвід, М.П.Драгоманов вважав, що боротися за українське національно-культурне відродження необхідно, спираючись не лише на етнічний патріотизм, а й на прогресивні сили російської та європейської культур.

У третьому розділі **“Закордонна діяльність М.П.Драгоманова”** висвітлено громадсько-культурну та видавничу діяльність М.П.Драгоманова в еміграції. М.П.Драгоманова після Ємського указу 1876 р. звільняють з університету, і під загрозою арешту вчений залишає Україну. Спочатку М.П.Драгоманов їде до Відня, а в листопаді 1876 р. – до Швейцарії. У Женеві починається новий етап життєдіяльності М.П.Драгоманова, так званий “емігрантський” етап його громадсько-культурної та педагогічної діяльності. За дорученням і на кошти Київської Громади він організовує видавництво пропагандистської та науково-популярної літератури, згодом створює вільний часопис “Громада”.

У дисертації наведено відомості про видання за кордоном М.П.Драгомановим часопису “Громада” (1878р.), у якому друкуються статті на теми, що хвилювали тогочасне суспільство. Виступаючи з критикою самодержавства щодо заборони української мови і літератури, М.П.Драгоманов у травні 1878 р. на Літературному конгресі в Парижі виголошує промову – “Література українська, проскрибована урядом російським”. У 1881 р. разом із М.Павликом він пише лист-протест учасникам вже Віденського міжнародного літературного процесу. Жвава ідейна полеміка М.П.Драгоманова з представниками як російського народництва, так і “старогромадівцями” стає причиною його політичної ізоляції. Але він продовжує працювати, друкується в журналі “Народ” та в часописі “Життя і слово”. Доведено, що друковані в цих виданнях наукові розвідки, листи, публіцистичні статті вченого мали злободенний характер і здебільшого спрямовувалися на шляхи вирішення національних проблем.

Поступова зміна політичної ситуації в Росії та криза громадського руху вплинула на зміст і характер громадсько-культурної та видавничої діяльності М.П.Драгоманова в еміграції. Між ним і Київською Громадою нарастають непорозуміння, що, зрештою, призводять до остаточного розриву. Творчий

потенціал вченого підштовхнув його до співпраці з еміграційними виданнями “Вільне слово”, “Правда”, “Вільна Росія”. Водночас він активно друкується в галицьких і російських виданнях, публікує праці: “Історична Польща та великоруська демократія”(1882 р.), “Турки внутрішні і зовнішні”. У 1889 р. – професор кафедри загальної історії Вищого училища майбутнього Софійського університету, на цій посаді пропрацює до самої смерті. Перебуваючи далеко від України, М.П.Драгоманов продовжує справу свого життя. Він читає лекції, продовжує активно впливати на громадське життя в Галичині, матеріально підтримує видавничі проекти М.Павлика та І.Франка, зокрема заснування журналу “Народ”, співпрацює з часописом “Життя і слово”.

З’ясовано, що основною проблемою всієї громадсько-культурної діяльності М.П.Драгоманова було вирішення національного питання бездержавних слов’янських націй і українців зокрема. Він закликав своїх національно свідомих співвітчизників до активної боротьби за права українського народу, постійно наголошуючи на необхідності поставити український рух на європейський ґрунт. Він вважав, що національне визволення українського народу можливе лише у спілці з усім слов’янством.

М.П.Драгоманова в еміграції турбувала пасивна суспільна позиція як наддніпрянських громадівців, так і галицьких народівців. Звертаючись до них, визначний політичний лідер закликав створювати товариства, читальні, об’єднуватися, виробляти політичні вимоги і постійно ставити їх перед урядами Росії й Австро-Угорщини. Учений наголошував, що відсутність чіткої національної програми криє в собі небезпеку відходу молодого покоління від українського визвольного руху.

Отже, великий досвід громадсько-культурної та педагогічної діяльності М.П.Драгоманова, отриманий в Україні, визначив головні напрямки його суспільної та видавничої роботи в еміграції. Виїхавши за кордон, М.П.Драгоманов продовжував активно працювати на благо України та українського народу. М.П.Драгоманов був ученим, що став активним учасником громадсько-культурного процесу не лише на Україні, а й за кордоном; він заявляв, що воліє сам творити історію, ніж про неї писати.

У четвертому розділі **“Педагогічна спадщина М.П.Драгоманова”** проаналізовано формування педагогічної думки М.П.Драгоманова, його ставлення до політики російського царизму щодо освіти в Україні, висвітлено теоретичні та практичні основи діяльності народної школи в розробках М.П.Драгоманова.

Доведено, що педагогічний світогляд М.П.Драгоманова почав формуватися в сім’ї, де були закладені основи світосприйняття й світоглядні орієнтири майбутнього українського мислителя. У М.П.Драгоманова були хороші педагоги спочатку в Гадяцькому повітовому училищі, а потім в Полтавській гімназії, де юний Михайло здобував початкову та загальну освіту. Особливий вплив на формування педагогічної свідомості та основ громадської позиції талановитого юнака своїми просвітницькими ідеями справив учитель історії Полтавської гімназії О.Стронін.

Саме він був для М.П.Драгоманова прикладом справжнього педагога. О.Стронін познайомив юнака з працями європейських просвітителів, творами Т.Шевченка, І.Котляревського та інших.

Вступ до Київського університету св. Володимира став наступним кроком у формуванні просвітницького світогляду М.П.Драгоманова. Разом з іншими студентами він бере активну участь у громадівському русі, працює вчителем недільних шкіл, викладає в Тимчасовій педагогічній школі для підготовки сільських учителів. Вдалося встановити, що просвітницьку місію недільних шкіл для народу М.П.Драгоманов тлумачив як один із провідних методів не лише підвищення його культурно-освітянського рівня, а й формування національної свідомості, послаблення залежності від чиновників і поміщиків. В одній із найзначніших своїх праць “Народні школи на Україні” М.П.Драгоманов зазначав, що вся історія шкіл за останні сто років у Росії є бійкою з народом та освітою. Постійною духовною потребою, глибоким внутрішнім стимулом була для М.П.Драгоманова небезпечна в умовах царської Росії праця в ім’я розбудови рідної мови, літератури, культури, боротьба проти офіційних заборон у сфері національного відродження.

Реакційні вчені намагалися довести, що окремої української мови не існує, а “малоросійське наріччя” не здатне функціонувати в ролі повноцінної літературної мови. Професор Д.Флорінський у книзі “Киевские университетские известия” за листопад 1898 р. стверджував, що українська мова є не що інше, як наріччя російського. Російське самодержавство було зацікавлене в залученні й української інтелігенції до підтримки та розвитку імперської ідеології завдяки стримуванню розвитку української мови, позбавлення її носіїв національної самосвідомості. А упереджене і в багатьох випадках негативне ставлення представників російськомовного населення України до оволодіння українською було несвідомим відлунням теорії “злиття мов”.

М.П.Драгоманов відстоював думку про те, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники, повинні послуговуватися тією самою мовою, що й народ. І оскільки царський уряд заперечував офіційне визнання української мови, то М.П.Драгоманов пропонував ввести її хоча б у народних школах.

Таким чином, М.П.Драгоманов словом боровся проти царя та його уряду, підтримував починання в освітянській роботі на Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Своїми ж теоретичними узагальненнями він сприяв утвердженню літературної української мови, прискорював її еволюційний розвиток, виводив на широку дорогу громадсько-культурне та педагогічне життя української нації.

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист:

– З’ясовано, що відсутність у вітчизняній історіографії дослідження еволюції громадської активності та теоретичних переконань М.П.Драгоманова зумовлювало неможливість створення об’єктивної і цілісної картини його життя й діяльності,

визначення місця та ролі діяча у громадсько-культурному житті України другої половини XIX ст. Було узагальнено історіографічний доробок. В архівах і опублікованих джерелах автором виявлено достатньо документів і матеріалів з цієї проблеми, що дає можливість поглиблено проаналізувати громадсько-культурну та педагогічну діяльність М.П.Драгоманова. Розпорошення джерельної бази, та обмеженість доступу до архівних матеріалів зумовили те, що громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П.Драгоманова дотепер не була досліджена в повному обсязі. Натомість автором виявлено джерельну базу, яка дає змогу вирішити поставлені в дисертаційній роботі завдання. Для розв'язання означеного наукового завдання дослідження було залучено значну джерельну інформацію (архівні матеріали, джерела особистого походження, твори М.П.Драгоманова, матеріали періодичних видань тощо). Суттєвим для української історичної науки є аналіз та введення до наукового обігу комплексу джерел, що залишалися поза увагою попередніх дослідників. Зокрема, комплексно вивчалися та аналізувалися документальні матеріали еміграційного періоду життя М.П.Драгоманова, його творчий доробок як публіциста, літературознавця, педагога та громадського діяча.

– Виявлено, що становлення М.П.Драгоманова як громадсько-культурного діяча, формування характеру його національної свідомості, громадської позиції було визначено його походженням, родинним вихованням, школою, зокрема вчителем історії Полтавської гімназії О.Строніним, попечителем Київського навчального округу М.Пирогова, Кирило-Мефодіївським товариством та політичними подіями, що відбувалися в Україні у XIX ст. Суттєву роль у становленні особистості М.П.Драгоманова відіграла світова й українська література, творчість письменників, як Т.Шевченка, І.Котляревського, В.Скотта, Ч.Діккенза. Хоча особистість М.П.Драгоманова формувалася у складний час, проте всупереч обставинам він пройшовся любов'ю до рідного народу, української культурної традиції, історичного минулого. Перші кроки громадсько-культурної діяльності М.П.Драгоманова пов'язані із суспільно-політичним життям у Києві, що спостерігалось наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XIX ст.

Навчання в університеті дало змогу сформуванню в нього світогляд космополіта, він відстоював в українській культурі не московський національний елемент, а європейський. Близькість до національно-визвольного руху (робота в Київській Громаді), вболівання за розвиток української культури зробили М.П.Драгоманова послідовником передових тенденцій українського визвольного руху. М.П.Драгоманов був сином своєї епохи, тому на його світогляді позначилася гостра боротьба між ідеалістичною і матеріалістичною ідеологіями, різними політичними напрямками. Будучи глибоко переконаним у поступовості історичного процесу, доводячи історичне право українців на свою рідну мову, культуру і державність, але й враховуючи історичний досвід, М.П.Драгоманов вважав, що боротися за українське національно-культурне відродження необхідно, спираючись не лише на етнічний патріотизм, а й на прогресивні сили російської та європейської культур.

– Встановлено, що М.П.Драгоманов посідав одне з головних місць у громадсько-культурному житті еміграції. Перебування М.П.Драгоманова за кордоном стало стрижневим моментом з якого почалася взаємодія народницького середовища з драгоманівськими ідеями. В еміграції М.П.Драгоманова турбувала пасивна суспільна позиція української інтелігенції. Він закликав її об'єднуватися і створювати товариства, читальні. Учений наголошував, що відсутність чіткої національної програми може призвести до відходу молодого покоління від українського громадсько-культурного руху. Українській роботі за кордоном М.П.Драгоманов присвятив багато свого часу.

Переїзд до Болгарії М.П.Драгоманова та його наукова робота у Софійському університеті, сприяли поглибленому вивченню історико-культурної спадщини Болгарії. Український науковець приділяв багато уваги розвитку молодій болгарській науці. Завдяки багатогранній діяльності М.П.Драгоманова в Болгарії значно поживалися й українсько-болгарські культурні зв'язки.

– Досліджено, що М.П.Драгоманов приділяв багато уваги проблемі негативного впливу царизму на мовну ситуацію та освіту в Україні. Він вважав, що царський уряд послідовно і цілеспрямовано знищує українське слово й культуру. Ємський указ призвів до того, що російський уряд поставив собі за мету остаточно знищити культурно-національне життя в Україні. Учений одним із перших виступив із критикою цього указу, адже самодержавницький уряд проводив політику насильницької русифікації населення, ставлячись до української мови як до наріччя російської мови. непохитно. М.П.Драгоманов зазначав, що будь-яка справа на благо батьківщини та рідного народу нещадно карається, люди, які готові всі сили віддати служінню просвіті, стають жертвами несправедливості та свавілля. Усі ці заходи істотно перешкоджали поширенню грамотності та знань серед дітей в Україні. І внаслідок такої політики в 60-х – 90-х рр. XIX ст. в Україні майже не існує офіційних шкіл з українською мовою навчання. М.П.Драгоманов розумів, що боротьба за мову, виходила далеко за межі філологічних суперечок, що її функціональний статус не може існувати до тих пір, поки нація позбавлена свободи слова. М.П.Драгоманов словом боровся проти царя та його уряду, захищав інтереси українського народу, його культуру, боровся за право української мови на самостійний розвиток, за її творчі перспективи.

– Визначено, що М.П.Драгоманов багато уваги приділяв становленню та організації національної освіти й науки. Учений переконував, що народу недостатньо однієї грамотності, йому необхідна справжня освіта, піднести її значення можна було, лише пристосувавши до місцевих умов, внісши в неї національний характер. Ідея народної освіти є основою педагогічних поглядів ученого. Він, глибоко проаналізувавши її суть, обґрунтував зміст, в багатьох своїх творах і публіцистичних статтях. Вважав, що народна освіта має позбавитися станомо-класової, матеріальної та мовної дискримінації.

Аналізуючи статтю М.П.Драгоманова “Народні школи на Україні”, можна зробити висновок, що вчений наполягав на особливому значенні створення мережі

початкових закладів, недільних шкіл, відстоюючи думку про те, що основою духовного розвитку суспільства має бути національна культура. Саме тому, на його думку, інтелігенція повинна використовувати ту ж мову, що й народ, незважаючи на заперечення офіційного визнання української мови. Просвітницьку місію шкіл М.П.Драгоманов трактував як один із провідних методів не лише підвищення його культурно-освітнянського рівня, а й формування національної свідомості, послаблення залежності від чиновників і поміщиків. За словами М.П.Драгоманов, мова встановлює зв'язок між людьми, через мову відбувається духовне єднання нації. І тому в самовизначенні молодого покоління українська мова повинна бути не міфічним символом, а реальною життєвою потребою кожного громадянина України.

Своїми теоретичними узагальненнями М.П.Драгоманов сприяв утвердженню літературної української мови, прискорював її еволюційний розвиток, виводив на широку дорогу громадсько-культурне та педагогічне життя української нації.

Отже, внесок М.П.Драгоманова в процес громадсько-культурного та педагогічного життя України другої половини ХІХ ст. є складовою загального контексту історії України другої половини ХІХ ст. М.П.Драгоманов був талановитим публіцистом і користувався популярністю в Європі, Україні, і в Росії. Перебування М.П.Драгоманова в еміграції мало свої позитивні наслідки, адже він опинився поза цензурою й познайомив Європу з проблемами тогочасного українства. Як громадський діяч М.П.Драгоманов належав до української інтелігенції, яка формувала підвалини громадсько-культурного та педагогічного життя. Він відіграв важливу роль у відродженні національної культури, а його громадська діяльність сприяла піднесенню самоідентифікації українського народу. Тому вивчення спадщини М.П.Драгоманова залишається актуальним і для сьогодення.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Сич О.І. М.П.Драгоманов в історії українського громадсько-культурного руху / Олексій Сич // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. Наукових праць. – Випуск 3. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С. 166-169.

2. Сич О.І. М.П.Драгоманов про формування національної самоідентифікації у ХІХ ст. / Олексій Сич // Наукові записки. Серія педагогічні та історичні науки. – Випуск 63. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С. 253-258.

3. Сич О.І. Дорадянське драгоманознавство: теоретико-історіографічний аналіз / Олексій Сич // Наукові записки. Серія педагогічні та історичні науки. – Випуск 66. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С. 246-251.

4. Сич О.І. М.П.Драгоманов і І.Франко: критика суспільних ідеалів / Олексій Сич // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Випуск 13. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С. 100-103.

5. Сич О.І. М.П.Драгоманов в оцінці української зарубіжної історіографії другої половини ХХ ст. / Олексій Сич // Науковий часопис Національного педагогічного

університету імені М.П.Драгоманова. – Серія №6: Історичні науки. – Випуск 5. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 3-6.

6. Сич О.І. М.П.Драгоманов і проблема громадянського суспільства в Україні / Олексій Сич // Михайло Драгоманов у контексті Європейського просвітницького руху. Матеріали першої міжвузівської науково-практичної конференції студентів та аспірантів. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.102-106.

АНОТАЦІЯ

Сич О.І. Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П.Драгоманова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації на основі аналізу великого кола джерел та літератури здійснено цілісну оцінку громадсько-культурній та педагогічній діяльності М.П.Драгоманова. Проаналізовано основні етапи його життя. Висвітлено становлення та еволюцію поглядів ученого в контексті розвитку його епохи. Виявлено головні чинники, які впливали на формування національної свідомості та громадської позиції вченого. Окреслено наукову роботу М.П.Драгоманова в “Основі” та Київській Громаді. Розкрито його місце та роль у громадсько-культурному житті еміграції. З’ясовано, що М.П.Драгоманов був одним із найактивніших захисників українських інтересів за кордоном у ХІХ ст. Вказано основні погляди М.П.Драгоманова на політику російського царизму щодо освіти в Україні. Звернуто увагу на теоретичні та практичні основи діяльності народної школи в розробках М.П.Драгоманова.

Ключові слова: громадсько-культурна діяльність, педагогічна спадщина, народна школа, мовна ситуація, суспільні настрої, національна ідея.

АННОТАЦИЯ

Сыч А.И. Общественно-культурная и педагогическая деятельность М.П.Драгоманова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации на основе анализа большого количества архивных и опубликованных источников и литературы исследуется общественно-культурная и педагогическая деятельность М.П.Драгоманова. Намечены основные этапы изучения научного наследия, раскрыты основные подходы к научной деятельности ученого со стороны современников, а также историков ХІХ и ХХ ст. Сделан вывод об отсутствии в историографии работы, где были бы комплексно изучены общественно-культурная и педагогическая деятельность историка. Проведена

классификация и анализ источников базы исследования, основу которой составляют документальные источники, находящиеся в фондах архивов и рукописных отделах научных библиотек Украины и России. Обращение к архивным документам сделало возможным решение многих дискуссионных вопросов, что помогло сделать выводы об необходимости и практической ценности изучения драгомановской проблемы в наше время. Культурологические запросы эпохи, возвышение общественно-культурной и педагогической деятельности украинской интеллигенции привело к тому, что М.П.Драгоманов стал активным пропагандистом национальных идей, защитником украинского языка и культуры. Определено, что М.П.Драгоманов уделял много усилий становлению и организации украинской науки и просвещения в XIX ст. В диссертации существенное внимание уделялось выявлению главных причин, которые влияли на формирование общественно-культурных и педагогических позиций М.П.Драгоманова. Также анализируется место и роль М.П.Драгоманова в общественно-культурной и педагогической жизни Украины и жизни эмиграции конца XIX ст. Сделан вывод, что весь труд М.П.Драгоманова – это стремление привить украинскому народу культуру мыслить и действовать, не угнетая интересы личности независимо от ее национальности или социального статуса. Проанализировано наследие М.П.Драгоманова и выяснено, что оно содержит в себе ту информацию и тот опыт, которые помогут нашему молодому государству стать действительно независимым, завоевать авторитет других государств.

В диссертации раскрыта научная деятельность М.П.Драгоманова в “Основе” и Киевской Громаде. Показано его место и роль в общественно-культурной и педагогической жизни эмиграции. Сделан вывод, что М.П.Драгоманов был одним из активнейших защитников украинских интересов за границей в XIX ст. Исследована его издательская деятельность и проанализированы наиболее важные труды ученого. Выяснено, что издательская деятельность и цель пребывания за границей имели два направления: первое – это дать материал об Украине; второе – способствовать возникновению политических кружков. Особое внимание обращено на взгляды М.П.Драгоманова на политику русского царизма по отношению просвещения в Украине. Определено, что он выступал одним из активнейших участников борьбы, которая велась прогрессивными гражданскими кругами против антидемократичной и антиукраинской политики царизма. Проведен анализ вклада ученого в разработки теоретических и практических основ деятельности народной школы. Отдельно рассмотрены оригинальные взгляды ученого на проблему национального развития. Установлено, что в области национального вопроса он соединял федералистические стремления революционно настроенных представителей украинской интеллигенции с индивидуализмом демократического направления развития Украины на пути к реформам. Особенно выделено то, что М.П.Драгоманов работал для современников и хотел из опыта других народов и достижений других культур взять то, что нужно для возвышения культурной

инициативы своей нации. Сделан вывод об актуальности общественно-культурной и педагогической деятельности М.П.Драгоманова для современности.

Ключевые слова: общественно-культурная деятельность, педагогическое наследие, народная школа, языковая ситуация, общественные настроения, национальная идея.

SUMMARY

Sych O.I. Social, cultural and pedagogical activity of M.P.Dragomanov. – Manuscript.

The thesis on obtaining Candidate's degree on historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National M.P.Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

In this thesis the author gave a complete estimation M.P.Dragomanov's public, cultural and teaching activity, it was made on the basis of many literature sources and books. Also in the work the main stages of M.P.Dragomanov's life are analysed. The establishment and development of his views are given in the context of development of his historical period. The author revealed the main aspects that influenced the formation of the scientist's national points of view and his public position. M.P.Dragomanov worked for the newspapers "Osнова" and Kyivska Gromada. In this thesis his work is analysed. The author studied the scientist's role and position in public and cultural life of emigration. It alleged that M.P.Dragomanov was one of the most active defenders of Ukrainian rights abroad in the XIX century. In the work we can find main M.P.Dragomanov's opinion about the policy of that time authority concerning the education in Ukraine. Great attention is paid to the theoretical and practical ground of the educational organization "national school" in M.P.Dragomanov's works.

Key words: social-cultural activity, pedagogical heritage, public school, language situation, public moods, national idea.